

Psüühilisi realiteete kujutav muusikateater

Wolfgang Amadeus Mozarti ooper „Idomeneo”. Giambattista Varesco libreto, loodud Andre Campra ooperi „Idomenee” Antoine Danchet' libreto alusel.

Dirigent: [Risto Joost](#). Lavastaja: Veiko Tubin. Kunstnik: Reili Evert. Valguskunstnik: Ritšard Bukin. Koreograaf: Mehis Saaber. Koormeister: Heli Jürgenson. Lavastaja assistent: Pirjo Levandi. Vastutav pianist-repetiitor: Ivo Sillamaa. Keelekonsultant: Toomas Kaldani. Osades: Idomeneo - Juhan Tralla, Idamante - Helen Lokuta, Iia - Elena Bražnik, Elettra - Kristel Pärtna, Arbace - Mehis Tiits, Neptunus - Reigo Tamm, Hääl - Priit Volmer. Tantsijad: Kaina Laura Leškin, Liza Popova, Jaroslav Galitski, Argo Liik ja Märt Agu. [Rahvusooper Estonia](#) koor ja orkester. Produksioon: [Rahvusooper Estonia kontsertlavastus](#), ettekanded 13. X 2022 [Rahvusooperis Estonia](#) ja 16. X Pärnu Kontserdimajas.

„Idomeneo” eellugu

Erme „Idomeneod” („Idomeneo, re di Creta ossia Iha e Idamante”/ „Idomeneo. Kreeta kuningas, ehk Iha ja Idamante”; KW 366) on Mozartil valminud ooper „Mitridates, Pontose kuningas” („Mitridate, re di Ponto”; KW 87). 1779. aastal alustas helilooja ooperit „Zaide”, algse nimega „Das Serail” (KW 344/336b). Johann Andreas Schachtneri libreto põhineva saksa Singspiel'ina kavandatud „Zaide” jäi aga lõpetamata, avamängu ja lõpuvaatusega fragmendiks, mille noodid avastati helilooja partituuride seast 1838. aastal. „Zaide” esmaettekannet toimus alles 27. jaanuaril 1866 Frankfurdis helilooja 110. sünniaastapäeval.

Mitmetel põhjustel lõpule viimata jäänud lavatöö tekitas Mozartis arusaadavalt frustratsiooni, ent seda rõõmustavam oli tal saada uue ooperi tellimus Baieri kuurvürstilt, kes helilooja säilinud kirjavahetuse andmetel oli jälginud tema loomeprotsessi algusest peale heatahtliku huviga. Nimelt saame teada Wolfgang Amadeus Mozarti kirjast oma isale Leopold Mozartile 27. detsembrist 1780 järgnevat: kuulanud Iha aariat „Se il padre perdei” [Mozart nimetab seda „Concertirende Aria”] ja II vaatuse 7. stseeni [Mozarti järgi „Donnerwetter”] olla kuurvürst talle naerdes öelnud: man sollte nicht meynen, dafl in einem so kleinen Kopf so was Grofle stecke

Teater.Muusika.K...

67,68,69,70,71,72,73;

Rahvusooper Estonia
Teater
Risto Joost

(„Ei arvakski, et nii väikeses peas midagi nii suurt sünnib“).¹ Baieri kuuvürst olnud Mozarti lavamuusikaga ülimalt rahul ja julgustanud noort heliloojat edasistele loomingulistele pingutustele ka siis, kui esietenduseni juba tõeliselt aega nappis.

Kolmevaatuseline, opera seria stiilis loodud „Idomeneo“ esietendus karnevalihooajal 29. jaanuaril 1781, vaid mõni päev pärast helilooja 25. sünnipäeva Münchenis Cuville teatris.

Opera seria Mozarti loomingus Mozarti sulest on meieni säilinud kokku kolm itaaliakeelset opera seria stiilis lavateost. Need on juba eespool nimetatud, neljateistaastase helilooja loodud „Mitridates, Pontose kuningas“, „Idomeneo“ ja helilooja surmaaastal, 1791 valminud ooper „Tituse halastus“ („La clemenza di Tito“; KW 621). Nende kolme ooperi faabulas on esindatud kõik opera seria karakterijooned: antiigi teema, loodusjõudude ja pooljumalate hegemoonia, sõjastseenid, kõrged aated, isamaaline paatos ja surmavalmidus, peategelaste tugevate tunnetega tembitud sisekonfliktid raskete valikute ja saatuselöökide virvarris.

Ooperi libretist, katoliku preester Isa Varesco, õieti Giambattista Varesco, oli Salzburgi õukonna kaplan. Nii nagu paljud katoliku vaimulikud enne teda, oh ka tema meelisharrastuseks peale hingehoiu poeetiliste tekstide loomine oma ringkonna kultuurielu rikastamiseks. Ta kohandas libreto Antome Danchet' prantsuskeelse „Idomenee“ ainetel, mis omakorda põhines Prosper Jolyot de Crebilloni (Crebillon-vanema) näidendil 1705. aastast.

Austria pianisti, dirigendi ja muusikateadlase Georg Knepleri² sõnul on ooperil sõnateatriga võrreldes suurem mõjujõud, kuna ooperis võimendab muusika tegevustikku ja sõnalist osa, avades inimpsüühika sügavamaid kihte. Muusikateater oma avarate võimalustega saab edasi anda psüühilisi realiteete. Uuendusliku ooperi tegevustikus toimub mitme ego kokkupõrge, kes kõik väljendavad eri seisukohti ja tundeid ja seda kõike üheaegselt. Ansambrites lauldakse koos, ometi on igaühel n-ö oma lugu, tegelikkuse projektsioon, ning nõnda saab muusikas kujutada korraga Head ja Kurja. Mozartile imponeeris ansambliterohkus ooperis vägagi. Ta nimetas seda sõnapaariga „tõeline ooper“ (vera opera), kuna traditsioonilme opera seria ja prantsuse tragedie lyrique olid reeglina üsna ansamblitevaesed. Mozarti kui Glucki ooperireformi järgija puhul oh see igati loogiline.

Prantsuse eeskuju

Mozartit inspireeris „Idomeneod" looma prantsuse baroki esindaja Andre Campra ooper „Idomenee" (1712).

Campra lavateose juhatab sisse 18. sajandi ooperi puhul traditsiooniline prantsuse avamäng oma iseloomuliku kiire keskmise osa ja muusikasse valatud loodusjõudude kõlakujundliku hegemooniaga inimese üle: tormipuhangud, merelained. Mozarti ooperi avamängu orkestripartii kärgatavate kontrastidega võrreldes on prantsuse variant kõlanivoolt mõistagi palju õrnem. Selles loovad traversflöödid ja viola da gamba'd õhulise kõlaga stseene ning prantsuse barokkansamblile iseloomulik vüulite ja oboede unisooniga orkestrikõla paitab kõrvu. Ooperis tooni andev prantslaste lemmik, lavatantsu vorm chaconne andis Mozartile idee komponeerida „Idomeneo" lõppu suurejooneline Chaconne D-duur (KW 367), sest kuurvürsti palvel tuli tal kogu karnevaliõhtu muusikaliselt sisustada.

Kokkuvõtte ooperi tegevustikust

Ooper „Idomeneo" kujutab aega pärast Trooja sõda, mille kaotab Trooja kuningas Priamos, kelle tütar Iliia viiakse sõjavangina Kreetale. Ooperi I vaatuses kõlavas kuulsas Iha aarias „Padre, germani, addio..." kirjeldatakse muusikaliselt Iha leina. Trooja elik teise nimega Iliioni vägede ja oma rahva hävingut pealt näinud Iha armub oma vaenlasesse, Kreeta kuninga Idomeneo poega Idamantesse. Idamante, kes on ühtlasi armunud Ihasse, vabastab sõjavangid ja sõlmib Troojaga rahu. Elettra, Mükeene valitseja Agamemnoni tütar on Iha peale armukade ja kutsub appi mustad jõud, fuuriad, et oma rivaali Iliat hävitada.

Ooperi tegevustiku edasine kulg toob teate sellest, et kuningas Idomeneo on merestiihia küüsis, s.t tema laev koos meeskonnaga on uppunud. Veejumal Neptunus (kreeklaste Poseidon) tegutseb. (Kolmharki käes hoidvat Neptunust on Euroopa linnades kujutatud palju. 18. sajandi Bambergis anti kardetud meretürannile pisut kelmikam nimi: Kahvlimees.) Neptunus on hävitanud küll kreetalaste laeva, kuid halastanud Idomeneo peale, nõudes talt aga surmasuust pääsemise eest vastutasu: Idomeneol tuleb veejumalale ohvriks tuua inimene, kes talle kodurannal esimesena vastu tuleb. Selleks osutub Idomeneo poeg Idamante.

Suurest ehmatusest ja ahastusest käsib Idomeneo pojal

viivitamatult maalt lahkuda, misjärel valdavad kuningat äng ja südametunnistusepiinad ning ta tõmbub üksindusse. Elettra hüüab fuuriaid appi. Siin on muusikajoonise ja retsitatiivi osas selgelt äratuntav Händeli ooperi „Alcina” tumedate jõudude manamise intonatsioonid, kui Alcina püüab oma armastatut Ruggerot tagasi võita.

Idamante otsustatakse saata koos Elettraga Argosesse. Ent enne kui nad lahkuda jõuavad, puhkeb taas torm: Neptunus on villane. Idomeneo tunmstab, et tema on jumalad välja vihastanud. Idamante ja Iha tunnistavad oma armastust; seda juhtuvad nägema Idomeneo ja Elettra. Rahvas nõuab, et Idomeneo nad merekoletise käest päästaks. Ta peab avaldama inimese nime, kes tuleks jumalatele ohverdada. Kuningas tunnistab, et see on ta oma poeg Idamante. Hetkel kui Idomeneo on valmis poega ohverdama, kostub hääl, mis ütleb, et kui Idomeneo loobub troomst poja kasuks, jäetakse too ellu. Nii ka sünnib. Koor ülistab noorpaari armastust ja õnne.

Rahvusooperi Estonia „Idomeneo”

Kontsertlavastuses oh pearõhk muusikal. Lavastaja Veiko Tubin, kes on ühtlasi näitleja, helilooja, tekstilooja ja dramaturg ning kes on loonud muusikalisi kujundusi ja muusikat rohkem kui kolmekümnele teatrilavastusele, tõi lavale nauditava kunstilise terviku. Visuaali kujundanud Reili Evert on ka kostüümikunstnik ja graafilise disaini looja. Stsenograafia keskseks kujundiks oli võimas sfäär, mis sümboliseeris kõikehõlmava energia tsüklilist liikumist, planeetide võimu inimhingede üle, mikro- ja makrokosmose vastastikust toimet, andes visuaalile kergelt sürreaalse tonaalsuse. Põhirõhk oh minimalistlikel vormidel ja kontrastsetel värvidel: troojalased mustas, kreetalased valges, Elettra veripunases kostüümis. See tekitas teatud allusioone 2006. aasta Salzburgi „Idomeneo” lavastuse kostüümide värvilahendusega. Valguslahendus moodustas sobiva tundevarvinguga tausta peategelasteüleelamistele. Aeg-ajalt ilmus lavale tsiviilriietuses „mees meie seast”, s.t publiku hulgast: Hääl (Priit Volmer), kes lisaks subtiitritele kommenteeris omakorda ooperi sündmusi. Tantsunumbrid lisasid laval toimuvale graatsiat ja dünaamikat. Estonia lavale oli see ooper seatud kolme vaatuse asemel kahevaatuselisena. Teatavasti tegi Mozart ise „Idomeneos” kupüüre, kõige rohkem III vaatuses.

Ooperi võtmehelistik on D-duur, mis mõistagi sobib ülihästi nii

keelpillidele, trompetitele kui ka timpanitele. Mozarti revolutsiooniliseks uuenduseks oh teatavasti klarnetite esmakordne kasutamine orkestris, näiteks Iha aaria „Zeffiretti lusinghier...” või koori „Placido e il mar, andiamo...” saates. Idomeneod laulnud Juhan Tralla, Austria, Saksamaa ja Itaalia ooperilavadel tuntud tenor, on esinenud Halles, Mannheimis, Viinis, Weimaris, Münsteris jpt ooperiteatrites. Tal on õhtud ohtralt rolle ka Mozarti ooperites: Tamino („Võlflööd”), Belmonte („Haaremirööv”), don Ottavio („Don Giovanni”, 2004 Estonia), nimiosad ooperites „Lucio Silla” Tituse halastus” ja „Mitridates, Pontose kuningas”. Teda võib julgelt nimetada Mozarti-lauljaks, ehkki tema repertuaari kuuluvad ka Verdi, Puccini jt itaalia ooperi esindajad. Eestis laulis Tralla Idomeneo partiid esmakordselt 2006. aastal, mil dirigendipuldis oli Olari Elts. Juba toona võlus publikut tema kerge ja intonatsioonipuhast häälekasutus, laitmatud koloratuurid ja karakteri loomise sügavus.

Iha osatäitja Elena Bražnik on pärit Ukrainast. Õpingute ajal Rimski-Korsakovi ooperis „Tsaari mõrsja” Marfa osas debüteerinud Bražnik debüteeris Estonias 2016. aastal Gildana Verdi „Rigoletto” ja 2022. aasta 28. jaanuaril laulis ta Paminat Mozarti ooperis „Võlflööd”. Alates 2022. aasta juulist kuulub see kaum häälematerjaliga andekas sopran [Rahvusooperi Estonia](#) solistide koosseisu. Mozartit on ta laulnud veelgi: Krahvinna osa „Figaro pulmas”, solistina „Reekviemis” jm.

Osatäitjate valik lavastuses oli hämmastavalt kõrgetasemeline: Helen Lokuta (Idamante) sugestiivsus ja tehniline üleolek partiist oli mõjuv, Kristel Pärtna (Elettra) rollilahendus veenev ja kaalukad retsitatiivid orkestri saatel õnnestunud. Dirigent [Risto Joost](#) saavutas lauljate ja orkestrantide enneolematu sünergia, milles oli kahtlemata kaalukas roll Reinut Teppi meisterlikul klavessiinipartii esitusel. Kokkuvõttes: hea häälematerjali ja stiilitunnetusega solistid, suurepärase orkester ja ansamblid nurg väga hea kooritöö. Täiuslikkuselähedane koostöö lauljate ja orkestri vahel mõjus ülimalt lõõgastavalt. Vaid paaris kohas Elettra recitativo accompagnato ajal ooperi algupoolele oli orkester lauljat muusikaliselt kommenteerides ehk liiga jõuline. „Idomeneo” kui harmooniline ja äärmiselt professionaalselt esitatud lavateos eeldas mõistagi suurt pühendumust ja meeletut tööpanust väga paljude valdkondade esindajatelt kurn inspitsiendini välja. Töö "kõõgipool", kõigi ooperis osalejate liigi ja

vaev nii laval kui lava taga jääb publikule mõistagi märkamatuks. Vaid asjaosalised ise teavad, millised arengustaadiumid ja elik tõrkedki pidi kontsertlavastus prooviperioodil läbi tegema.

Mozart „Idomeneo” lavastuse valmimisest kirjades isale
8. november 1780: Wolfgang Amadeus Mozart alustab kirja sõnadega:

Mon tres cher Pere! ja kirjeldab seejärel oma vilgast ettevalmistustööd ooperi kahal. Idamantet oli kutsutud kehastama kastroatlaulja Vincenzo del Prato, kes osutus üsna küündimatuks ja kellele Mozart pidi kogu ooperi üksipulgise selgeks õpetama; lisaks olnud tollel ka ebaühtlane häälematerjal. Mozart mainib optimistlikult, et õnneks on temaga leping vaid aastaks. Nimirolli, Idomeneo osatäitja oli 67-aastane Anton Raaff. Iliat laulis Dorothea Wendling, kes sobis ossa suurepäraselt ja kes ise oh oma partiiga ülimalt rahul.

Samas kirjas mainib Mozart veel ühte teist Müncheni õukonna muusikaõhtut, kus esines nelja aariaga Gertrud Elisabeth Mara, kuulus saksa lauljanna, kes lõi oma hiilgeajal laineid Pariisis ja Londonis ning kes elas oma elu viimasel perioodil Eestis Tallinnas, oh seotud Tallinna teatri seltskonnaga ja maeti 1833. aastal Kopli kalmistule.

15. november 1780: Mozart kirjeldab isale taas oma koostööd Kreeta kuningat kehastanud eaka laulja Raaffiga, kelle nõudmistele ja soovidele ta siin-seal vastu olevat tulnud, viies tema aariatesse sisse muudatusi. Nimelt polnud Raaff rahul I vaatuse aariaga, kuna seal ei saavat teksti tõttu piisavalt kantileenselt laulda. Samas, II vaatuse Idomeneo aariasse olevat ta õhtud lausa kõrvuni armunud, nagu noor armastaja. Pisimgi detail selles aarias oli tema meelest paigas ja ta olla laulnud seda lakkamatult, nii enne magamaminekut kui hommikul pärast ärkamist... Seepeale tähendab Mozart: „Ta on rahul, nagu kuningale kohane.”

5. detsember 1780: Mozart teatab isale keisrinna Maria Theresia surmast 29. novembril ja sellest, et kogu riik on leinas. See aga ei ohustavat ooperi esietendumist, sest teatrid (ka komöödiateatrid) jätkavad segamatult tegevust ja lein ei kesta kauem kui kuus nädalat. Ometi palub ta, et isa saadaks talle tema musta rüü, kuna tal tuleb järgneval nädalal kõrgemates ringkondades liikudes kõikide ettekirjutuste kohaselt sealse rahvaga „kaasa nutta”.

16. detsember 1780: Mozart kirjutab, et pööbli kohalolek tema ooperietendusel (ülikud kinnimakstud loožides, kodanlased all

parteris, pööbel kõige ees) pole talle probleem, kuna tema ooperi muusika on loodud kõigist seisustest, s.t igat sorti rahva jaoks, välja arvatud pikakõrvalised (s.t eeslid). Kirja lõpuosas nendib ta a propos, et viibib juba kuus nädalat Salzburgis!

eemal ja seda suure rõõmuga. (On üldteada, et Mozart ei sobitunud Salzburgi konservatiivsesse kõrgseltskonda, vältis sealseid mõistujutte ja, söönud vastuvõttudel kõhu täis, läks kiiresti oma teed.) 27. detsember 1780: Mozart kirjeldab, kuidas ta on sunnitud ooperi 2. stseeni kärpima, kuna Idamante osatäitja del Prato olevat laulnud oma retsitatiivi kohutavalt tuimalt (olme Geist und Feuer). Ja nr 21, kvartett „Andrõ ramingo e solo...”, ei meeldinud pahurale vanakesele Raaffile, mille peale Mozart mainib nõrdsinult, et vähemalt ansamblites võiksid lauljad süski heliloojale n-ö vabad käed anda. Lisaks polnud Raaff rahul aarias korduvate sõnadega rin vigorir ja ringiovenir, eriti lausega vienmi a rin vigorir, kus viis korda järjest kordub „i”-häälik, mida olevat lausa võimatu lauldes välja hääldada...

30. detsember 1780: selles kirjas kajastub helilooja kibekiire töö ooperi III vaatusega, kus on taas probleemid Idamante osatäitja del Pratoga. Tema pärast harjutati viimase vaatuse kvartetti kuus korda. Mozart kirjutab, et kurja juur del Prato ei oska ju mitte midagi; ometi poleks ta hääli nii ebameeldiv, kui ta nii kõri pealt ei laulaks. Aga üldiselt puuduvat tal igasugune intonatsioon, tehnika ja tunnetus. Ta laulvat nagu kooripoiss, kes laulab ette, et pääseda õukonnakapelli koori. Taas peab ta taluma Raaffi nurinat, kes olevat hakanud rohkete i-dega pikitud tekstiga aariat lausa vihkama...

Viited:

1 Siin ja edaspidi on Wolfgang Amadeus Mozarti kirjade tsiteerimisel ja resümeerimisel kasutatud väljaannet: Wolfgang Amadeus Mozart. Briefe. Herausgegeben von Sarali Donhäuser.

3. Auflage. Wiesbaden: MarixVerlag, 2011.

2 Georg Knepler 1977/1982. Geschichte als Weg zum Musikverständnis. Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun

Siim Vahurifotoliia - Elena BražnikElettra - Kristel

Pärtna.Idomeneo - Juhan Tralla.Idamante - Helen

Lokuta.Neptunus - Reigo Tamm ja RO Estonia koor. Siim Vahuri fotod Wolfgang Amadeus Mozarti ooperi „Idomeneo”

kontsertlavastus Rahvusooperis Estonia 13. X 2022. Vasakult:

Arbace - Mehis Tiits, Idamante - Helen Lokuta, Idomeneo - Juhan Tralla, Iia - Elena Bražnik, Neptunus - Reigo Tamm ja Elettra - Kristel Pärtna ning dirigent [Risto Joost](#) ja [RO Estonia](#) orkester.

MARJU RIISIKAMP